

ILLÚZIÓK A MAGYAR KÖZÉLETBEN.

(Lélektani szempontok).

Magyar közéleti életet élő emberek körében régóta különös szerepet játszik az *illúzió*, mint valóságellenes magatartás. Úgy látszik, leginkább a középső rétegekben van meg s évszázadok óta állandó, bár hullámzik intenzitása, embert elfogó ereje; ez természetes. Régi illúzió pl. az «una eademque nobilitas», mely pusztá hipotézis; hite annak, hogy a középnemes is époly rangú, mint a főnemes, holott nem az. Látható ebben az, hogy az illúzió nem más, mint a valóság egy fokkal jobbnak látása, jórésztben autoszugesztíó, melyre ráfanyalodunk, hogy helyzetünk rosszabb voltát ne vegyük észre. Az illúzió funkciója — önmagunk felemelése, de csak gondolatban; az árny megvan, de csak a fényt *akarjuk* látni. Az ily magatartás tehát elfordulás a valóságtól, *félig* realiztikus magatartás és így egyben öncsalás, délibábos képek melengetése.

De néha kígyót melengetünk a keblünkön: nagyon is megcsaljuk magunkat s durván megsértjük a valóságot, amelynek sötét vize fölött álltunk s nem vesszük észre, hogy kisiklott a palló lábunk alól. Az előbbi példa ugyanis csak azt mutatta, hogy a valóságot «egy fokkal» jobbnak szeretjük látni, mint aminő. Egy következő illuziófaj már «egyáltalán» nem kívánja látni a valóság sötét árnyékát: az ily illúzió *valóságellenes*, azaz *antirealisztikus*. Ilyen volt 1918 előtt az az illúzió hogy a nemzetiségek egykor «be fognak olvadni»; avagy: «aki magyar állampolgár, az eo ipso magyar», és szerves része a magyar államtestnek. Ez már önveszélyes, azaz egzisztenciális illúzió, mert mikor ezzel hitegette magát a politikai eszmélkedő, akkor vakká tette magát, csak nemzetiségi «izgatást» látott ott, ahol nemzetiségi szerveződés folyt s öntudatosítás — ellenünk.

Az illúziónak politikai-lélektani funkciója, szerepe: fél-tudatos palástolás, vagy alig tudatos *önbiztatás*, mely szinte

«akaratos» félálomba-ringatással ér fel. Különös törekvés ez: álomba ringatni magunkat s azt hinni, hogy ez az élet aktivitása, pedig ellenkezőleg: aktivitástól való elhúzóadás.

Más kérdés az illúzió mibenlétén túl jelentkező kérdés: mik az illúziók okai. Láttuk, vannak *félrealisztikus* és *anti-realisztikus* illúziók. Az okaik is valószínűleg mások, de bizonyára van közös ok is. Erre térjünk rá.

Sajátos élettény az, hogy a valóság *látása* többé-kevésbbé kedves; kedves akkor, ha jól megy a sorunk, ha felfelé ível a sorsunk. Nem tudjuk a sorsot — ez elemi tény — mindig kedvünk szerint alakítani, sőt «sors» éppen az, aminek a lényege nem akaratumk szerint megy; a sors keze «érint» bennünket, mint valaminő idegen hatalom; a sors «sújt» bennünket, avagy hirtelen «ránkszakad», mint valaminő veszedelem. Sors az, hogy 1838-ban Pesten árvíz volt és semmiféle erőfeszítéssel nem tudtuk elhárítani; sors a tatárjárás, a török-korszak stb. Amikor tehát a sorsra mintegy rádöbbenünk, érezzük, hogy a mérleg nyelve nem akaratumk szerint hajlik, nem tehetünk «még több» akaratot az egyik serpenyőbe; az átbillen, mert a másik serpenyőbe akaratumk által lényegében érintetlen *hatalomtöbblet* került bele. *Erőaránytalanságról* van tehát szó, a kárunkra.

Ez bizonyára messzebb vezető, újabb szóval «sorstudományi» kérdés. De itt csak egy mozzanat érdekel: a dolog politikai lélektani oldala. Hogy a sors nem kedvező, rendszerint akkor érezzük, amikor *önkifejtésünk* elé mered súlyos akadály. Aki passzív, igénytelen, vagy sztoikus, az a sors lélektani nyomását vagy nem érzi, vagy «elvileg» elutasítja — ez utóbbi a sztoikusok nagy életművészeti szabálya. Nem kell szenvedély, éles akarás, s akkor nem is érezzük a sors gátját vagy ellenlökését. Lélektani oldalon kell a kedvezőtlen sorsot kivédeni: le kell apátiával becsülnünk a *pathos-t*, azt, amit aztán a kereszténység már mint «perturbatio animi»-t nézett le.¹ Már pedig az ön-

¹ Tudvalevőleg az ú. n. szenvedély évezredes lebecsülésével először Hegel állott szembe: «Es ist nichts Grosses ohne Leidenschaft vollbracht worden, noch kann es ohne solche vollbracht werden». Vannak, nagyon is vannak káros szenvedélyek, viszont a köznyelv is tud arról, hogy egyeseket «nemes szenvedély» fűt.

kifejtés alapján valaminő, elemi értelemben vett őserő, szenvedélyes erő, és pedig nemcsak szenvedélyes, hanem egyben eszes érvényesülésvágy áll.¹ Ez ágaskodik a világgal szemben, utat «tör» magának. És ha ez nem sikerül? Vagy nem lehet *kilátás* sem a sikerre? Akkor következnek — az *önlemondás*. Ámde nem következnek, mert van közben egy lélektani mentőöv: a kompenzálódás. Egy darabig abban a hitben «ringatjuk magunkat», hogy még nincs veszve semmi, a siker még vár reánk. íme, ez a sajátos lélektani melegágya az illúzióknak! Úgy áll tehát a dolog, hogy a sors és az akarat félrebillent mérlegén az utóbbi már könnyűnek találtatott, de az akarat — nem akarja még észrevenni, tehát ragaszkodik egy illúzióhoz.

Ebből következik, hogy az illúzió — mint önbiztatás — *pozitív* akarattáplálék lehet, tehát teremtő mozzanat — vannak *termő-illúziók*, — alkotásra-készülésnek sokszor illúzió a folytonossági biztosítója. Nem szükségkép az; lehet hogy egy illúzió egyszerűen kátyúba vezet s utána keserű kiábrándulás következik be. De lehet az is, hogy az illúzió akaratlan funkciója: átvezetni a nehézségeken, a vészes időszakon. Lehet az illúzió káros öntömjénezés, lehet, hogy üdvös bódítószer fájdalmak idején. Az illúzió mindenestre *közömbösít* az élet nagyobb zökkenéseivel szemben; van valami benne, ami csendesít, vigasztal, nyugtat.² Az illúzió lehet persze izgatószer is, ám mindig a folytonosság fenntartása érdekében: áthidaló szerepe van.

Nézzük meg most az oly gyakori illúzióknak *társadalmi*

¹ Kornis is hegeliiesen kezdi, de aztán tovább viszi a szempontokat: «Ne higyük, hogy a pusztaság és magában nagyot tud alkotni megfelelő szenvedély nélkül. Az emberiség nagy, teremtő szellemei nem a hideg, szenttelen, hanem a meleg, szenvedélyes lelkek, akik azonban a szükséges pillanatban az ész motívumaira is hallgatni tudnak, s ha kell, magukat is le tudják győzni.» (Az Államférfi. II. 147.).

² Ebből következik, hogy a nagyon is megnyugodni szerető emberek görcsösen ragaszkodnak illúzióikhoz. Mintha az illúzió mentőöv volna! Sok embert ép illúzióikból lehet megismerni. Viszont igazi aktív emberek, akiknek cselekvés az életelemük, aktivitásuk arányában képesek levetni illúzióikat. A sors mérlegének egyik oldalába nagyobb és erősebb akaratot dobnak bele, ez az ő hitük, ezzel «fog-nak» győzedelmeskedni.

vonatkozásait.¹ Bizonyára régóta általánosan feltűnik, hogy az illúzióknak minő csekély szerepe van a főrangú rétegekben; ezek erősen realisztikusak, mert nem szorulnak rá a valóság kendőzésére, hiszen a valóság számukra nagyon is kedvező és *önkifejtésüknek* alig merül fel akadálya. Széchenyi magatartása is főúri helyzetével függ össze: ostorozza az illúziókat, lélektani szükségét egy parányában sem érzi. Az illúzió előtte idegen bolygó, távolról veszi észre, hogy ilyen is van. Már félresiklás az, ha hivatkozik népünk «keleti» vonására e ponton; szó sincs faji vonásról, tisztán rétegződési jelenség van előttünk.² Hogy mennyire társadalmi s ezen belül műveltségi rétegződésről van e ponton szó, mutatja az, hogy arisztokratikus körök tudnak leginkább uralkodó illúzióktól mentesülni. Az illúzió hiányos érzékleti adaton épül fel, ez a hiány pedig sokszor csak felületes megfigyelésre vagy a tulajdonképeni megfigyelés szándékának hiányára vall. A magasabb műveltségű réteg az, mely szélesen tud megfigyelni és tudatosítani.³ Észjárását ép ezért «hidegnek» tartják⁴ és érzik, kivált azok, akik kissé megtöltek illúziókkal. Ép azért a «hideg», illúziómentes politikus nehezen is tud népszerű lenni, hiszen az illúziók általában kedvesek, azokhoz a rendesen nagyszámú illuzionisták görcsösen szoktak ragaszkodni. Illúziómentesítő művelet is rendesen felülről szokott kiindulni.⁵ Ez is az illúziók társadalmi rétegződése mellett szól.

¹ Erre nézve aligha van irodalom. A közéleti (politikai) illúziókról csak egy kisebb, de jó tanulmány van: G. Adler: Die Bedeutung der Illusionen für Politik u. soz. Leben. 1904. A tömeglélektani irodalomban bizonyára sok — szétszórt — adat van. Trócsányi Gy.: Illúziók és eszmények a nemzet életében 1939. cikkét jelen fejtegetésem befejezése után olvashattam; a fenti társadalmi (rétegződési) szempontra ráeszmél, de nem fejtegeti,

² Jellemző példa Tisza István gr. illúziótlansága is.

³ Az illúziót ép az választja el a *politikai fikcióktól*, hogy csak ez az utóbbi a tudatos, míg az *illúzió* a tudat háttérben rejtőzik: attól való mentesülés tudatosulást kíván, önnevelésre támaszkodik.

⁴ Tanulságos itt ismét a Kossuth—Széchenyi párbaj: azt a «szív» jellemzi—sőt csodálatos illúzióeltelő képesség — ezt viszont az «ész» szavának uralma.

⁵ Illúziómentes, «hideg» szerepe van a diplomatának. Az is sajtóosan beszélő tény, hogy ez az elem honnan származik. Kornis

Viszont ebből a társadalmi helyzetből és az illúzió természetéből következik, hogy mennyi irracionális lendítőerő is veszhet el illúziók hirtelen lerombolása közepett, ha időközben új illúziók nem kezdik el munkájukat, mert végre közös illúzió is valamiféle alapnak számít az együttélésre, együttműködésre. Igaz, hogy ez csak egy bizonyos ködös állapotban való együttléteket jelent és sok értéke aligha lehet.

Szemben a főúri réteggel, ott vannak lent a szerényebb, sőt az «alacsonyabb» rétegek. Csodálatosképpen ezen a tájon is nagyon csekély az illúzió szerepe. A paraszti ember különösen realiztikus; vaskos realitásérzéke van, «önző» és nyers «érdek»-embernek érzik általában. Az is. Nincs rá módja, hogy más legyen, mint talajhoz rögződő, mozdíthatatlan elem. Illúziókat nem «táplál», nem melenget félálmat és önigazolást — ez számára fényűzés. «Wille zum Schein» (Nietzsche) előtte élettelenes. Illúziófényűzés és gondolati jelenátfestés helyett egyszerű tömondat az élete: dolgozom; dolgoznom kell. Muszáj. Illúzióra nem szorulása mögött ez áll: nincs önkifejtő, felfokozott életterve, nincs tehát lemaradásérzése sem, így illúziószükséglete sem. *Megmaradni* akar (utódaiban is) és ehhez teljeseen elégséges a maga rideg valóságérzéke.

Menjünk egy fokkal feljebb a városi-ipari munkásréteg felé. Itt is van már illúzió, ám ez ép sajátos illúzió, tömeglélektani alapú. Tömegek korában élünk és a nagyvárosok adják a tömegeket, az «embersűrűs gigászi vadont». Már első sóban kellett volna megjegyeznünk, illúzió a lélektan oly jelenséget ért, hogy van ugyan érzéki megfigyelésünk, de ehhez sokat hozzáfűzünk, van egy-egy halvány megfigyelés-adalék, amely azonban nem vezet kerek képre, az csak egy-egy észrevétel-töredék: az illúzió *hozzáfest* a töredékhez valamit, ami végre képpé egészítődik ki. Hogy kerek képet megfigyeljünk, általában kell bizonyos megfigyelési fegyelem, jártasság, módszer és — idő. Az, ami a nagyvárosi tömeglélektanban megjelenik, nem más, mint futó suhanás a megfigyelések terén, vázlat és

írja (Az államférfi, 1933. II. 272. 1.): «Olyan országokban, ahol a demokrácia a politikában egészen háttérbe szorította és jelentéktelenné tette az arisztokráciát, a diplomaták jórésze még mindig a főnemesi sarjából való.»

rögtönzés. Van ugyan valami, amit a tömeglélek észrevett, de ez csak ép indulása a megfigyelésnek, zavaros, első vázlat. Értelem is akar beleköltözni, tehát kerek «egésszé» kell lennie, hogy érthető legyen. Csak megfigyelés-sor után lehetne előttünk valamiféle egész, ehhez azonban hiányzik az — idő. így esik meg, hogy a tömeglelkű ember — a tömeglény — «egészet rögtönöz» valaminő apró észrevételből, töredékből. Mit tesz tehát? Illúziós «kiegészítésre» vágyik, ehhez pedig — neki — elég egy kis, apró töredékadat. És ha csak ily apró realitástörmelék akad kézbe? Ott van a nagy indító: a remény. A töredékes látás a reménykedés melegágya. Ez a remény színezi tele az életet, a társadalmat. Varázsszó: a «reform». A városi tömegember korlátlanul szabadjára engedi képzelőerejét, legtöbbször sajtósugallásra. Íme, ez az állapot sajátos illúzióáramlatot szül, amelynek alapja a töredékmeglátás, a sietés. Ismerik ezt a tömegagitátorok; ezzel a városi tömegre jellemző illúziószomjúsággal tudják «orruknál fogva» vezetni a szenzációéhes tömegeket.

Itt az ily, nagyvárosi illúzióáramlatot nem az «önkifejtés» vágyával magyaráztuk, hanem a nagyvárosi embertömegek lelki töredékességével, sietősségével és hiányzó realitásérzékével — ép ellenkező ez a paraszti emberek vaskos realitásérzékével. Nálunk a nagyvárosi illuzionizmust a kommün korában lehetett megfigyelni.

De végül — újból — megjelenik az önkifejtés, mint ok az illúzió keletkezésére: a hazai középosztályban, mely évszázadok óta sínylődőben volt, azaz alig volt. Nézzünk a múltba. A középnemesség harcias erényei a XVIII. század 2. évtizedében hirtelen devalválódtak. Birtokára húzódott a kis- és középnemes, de ott meg a gazdasága nem hozott érdemleges hasznot, a «saját zsírjába fulladás» állapota következett be. Jött tehát az új — mentő — illúzió: «extra Hungáriám non est vita». Íme, az ily illúzió nemcsak öncsábítás, de önvigasztalás is. List der Vernunft? Nem! List der Unvernunft. Nem volt más kivezető út, *kellott* csalnia — enyhén, de állandóan — a szegényedőnek és szegénykedőnek önmagát. A XIX. században következett a városi élet, majd a kapitalizmus. A középrétegek az élet főáramán megint kívülmaradnak; idegen városaink-

ban s idegen szellemű üzleti vállalkozásokban megint nincs lelkileg otthon. így a középrétegű ember a politikára adja újból magát. Viszont a kiegyezés jogilag megmerevítette a helyzetet, itt «kiélni» magát — kellő *Önkifejtésben* — nem volt képes egyetlen aktív politikai elme sem. Csak a másodrendűnek, a félig «önleszerelőnek» volt megfelelő az akkori helyzet. Ekkor is *kellott* illúzió: ez a jogállam korlátlan szabadság-illúziója. A szabadság igéje¹ táplálta a »függetlenségi« középrétegű tömegeket. A szabadságige a közjog formáiban élte a maga világát. Az volt a jelszó, hogy ha «jogilag» függetlenek vagyunk, valóságban is azok vagyunk.² A valóság sokszor ellentmondott ennek,³ éreztünk bizonyos nyomásokat. De végre is a fő illúziót nem bántotta semmi, abban tovább élt a közpsziché. A középosztály a kapitalisztikus szabadvállalkozás korában kiváltképpen nálunk láthatta azt, hogy az ő «szabad» cselekvése még csak lehetséges valamennyire, ha megmarad a helyén, de már a felemelkedése elé gátak emelkednek. Ugyanakkor pedig az iskolázás révén alulról egyre gyorsabb iramban emelkednek fel soraiba mások és egy középosztálybeli zsúfolódás kezdi leszállítani a színvonalát. Így válik magatartása egyre konzervatívabbá s egyre inkább hajlamos arra, hogy a régi idők emlékeit őrizze — legalább illúzióikban. Sajátos, elmerengés-szerű állapot kísérője ez, amelyet nem ismernek igazi, aktivista és szerencsésebb rétegek.

Végül jött a háború dura necessitása; ezt el kellett viselni, át kellett vészelni. A háború végén egyszerre jött a súlyos mondás: «Elvesztettük a háborút». Utána kaotikus bizonytalanságérzések ideje következett be. Az öröklött illúziók kezdtek ingadozni s újak próbálkoztak hatalmukba keríteni

¹ V. ö. A szabadsággeszme tragikuma. Társad. Tud. 1926. évf.

² V. ö. Kornis pregnáns megállapítását: «A magyar állam de jure való önállósága arra a fikcióra csábította a nemzetet és legjobbjait, hogy a magyar állam de facto való önállóságát is hirdették: a *tényleges* magyar hatalom illúzióját keltették.» Az államférfi. I. 167. 1.

³ Külön tanulmányt igényel a liberalizmus és demokrácia körében található illúziók megvilágítása, melyet itt nem is érinthetünk. Az utóbbit főképp külföldi példák világíthatnák meg, úgyszintén azt is, hogy illúziók hogyan növekednek, szinte kodifikálódnak «ideológivá», vagy mint újabb szóval jelzik, mítoszokká.

a lelkeket, de nem nagy sikerrel: talán egy «igazságos» béke fog segíteni, talán az emberi belátás, a józanság, avagy — végül — «Európa» érdeke.

Jött Trianon; ez aztán világos béklyó volt annak, aki belül érezte az önkifejtés parancsszavát. Íme, a történeti helyzetek egész sorozatáról van szó; mindenütt a közép rétegek számára akadályok, árkok, béklyók. Ily előzmények mellett éppen nem csoda, hogy állandó szükségletet éreztek emberek illúziók iránt, de az végre is megrokkant.

A mi évtizedünk különös, illúzióelvető jellegű. Mutatja, hogy megerősödött az akarat s nem akar behúzódni illúziók félálomszerű önvigasztalásaiba.

Megrajzoltuk egy probléma körvonalait, ismertettük egy lélektani kutatás szempontjait, melyről eddig tudtommal sehol sem esett szó. E probléma ez: van sajtászerű, *állandó* szükséglet illúziók iránt, de rétegenként más, s a legfőbb: a lelki *kompenzálódás* után való vágy egy réteg szorongatása közepett. Másik ok a társadalomszemléleti *hézagok* bő sora, melyeket illúziókkal próbálnak kiegészíteni. Bizonyára mindezek a kiindulások rászorgálnak arra, hogy a társadalom konkrét talaján, a történetben, a kutató további adatokat keressen, s a társadalomtörténeti képet ezzel bizonyára nem kis részben tudja teljesebbé tenni.

Dékány István.